

ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ

ਜੂਨ-ਦਸੰਬਰ 2009

ਅੰਕ ਪਹਿਲਾ-ਦੂਜਾ

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ

ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਸਰਬਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਨਾਗਰ ਨਗਰ ਕੀਪਉ (ੳ)

ਸਿੱਖ ਨੀਤੀ ਗੁਰੂ ਮੁਖੀਕ ਕਰਕਦ

ਚਿੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਚੀਯਾਦ ਨਿਯਤ ਕਰੋ

(ੳੲੳ ਕਰਮ)

ਸਿੱਖੀ ਕਾਤੀਬ ਲੁਠਾਨ

ਕਰਮਚਾਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਕਾਤੀਬ ਕਾਤੀਬ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕੀ ਤਕਮਿਸ
ਕਾਉ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚੀ ਵਾਧਕਾਮ । ਨਿ. ਕਰਮਚਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੇ ਕਮ ਤਿਓ ਨਕੀ । ਹਿਨ
ਚ ਸਿ (ਕਰਮਚਾਰੀ) ਨੁਕਤਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਮੁਹਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸ਼ਾਕਾਮ । ਨਿ. (ਕਰਮਚਾਰੀ) ਕਰਮਚਾਰੀ
(ਕਰਮਚਾਰੀ-ਸਿੱਖੀ) ਕਰਮਚਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਮੁਹਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੁਕਤਾ । ਨਿ. ਮਾਤ
ਕਾਮਚਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਮੁਹਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੁਕਤਾ । ਨਿ. ਮਾਤ
ਕਰਮਚਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਮੁਹਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੁਕਤਾ । ਨਿ. ਮਾਤ

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਉਦਭਵ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ

ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ*

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਉਦਭਵ ਬਾਰੇ ਅਪਵਾਦ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੋ ਮਤ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਦੂਸਰਾ, ਇਸਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਸਮ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਹੈ। ਵੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਪੁ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਸਲਨ, ਸੁਣੀਏ, ਮੰਨੀਏ, ਅਸੰਖ, ਅਮੁਲ, ਕੁਦਰਤ, ਵਿਸਮਾਦ, ਭੈਅ, ਸੂਤਕ ਅਤੇ ਸੁਚਮ ਆਦਿ। ਇਸੇ ਤੋਂ ਇਹ ਟੁਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਪਿਰਤ ਵੀ ਬੜੇ ਸੁਭਾਵਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਦਿਲਚਸਪ ਨੁਕਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ, ਅਜੇਹੀ ਰੂਪਕਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸਰਲ, ਸੁਗਮ ਅਤੇ ਸੁਖੈਨ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਇਕ ਅਰਥ ਇਹ ਵੀ ਹੈ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਪਿਰਤ ਦਾ ਅਗਾਜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਦੋ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲਾ। ਕਮਾਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ, ਜਦ ਕਦੇ ਵੀ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਹਿਵਨ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਹਾਲਾਂਕਿ ਦੋਹਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਉਦਭਵ-ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਹੈ।

ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਨਿਕਾਸ

ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਸਿਵਾਏ ਪੰਡਿਤ ਗੰਗੋਸ਼ਵਰਾ ਨੰਦ ਦੇ। ਪੰਡਿਤ ਗੰਗੋਸ਼ਵਰਾ ਨੰਦ ਉਦਾਸੀ ਮਤ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਉਹ ਚਿੰਤਕ ਹਨ ਜੋ ਉਦਾਸੀ ਮਤ ਦੀ ਸਰਬ ਪ੍ਰਥਮ ਵਿਆਖਿਆ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ-ਪਦਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਜਿਹੜੇ ਬਾਣੀ-ਪਦ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਉਦਗਮ ਦੀ ਝਲਕ ਨਹੀਂ। ਉੱਥੇ ਉਹ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਸਿਰਜਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ:

* 8/19 ਪਹਿਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ, ਈਸਟ ਪਟੇਲ ਨਗਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ

ਜੂਨ-ਦਸੰਬਰ 2009

ਅੰਕ ਪਹਿਲਾ-ਦੂਜਾ

(JOURNAL OF SIKH STUDIES)

ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਸਰਬਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ
(1961 ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਐਕਟ ਨੰ: 35 ਤਹਿਤ ਸਥਾਪਿਤ)

NANAK PARKASH PATRIKA (*Punjabi & English*)
Journal of SIKH STUDIES

Edited by
DR. SARBJINDER SINGH

ਸਰਪ੍ਰਸਤ
ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ,
ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ISBN 81-302-0288-3

2010
ਕਾਪੀਆਂ : 500
ਮੁੱਲ : 50.00

ਪੁਸਤਕ ਮੰਗਵਾਉਣ ਲਈ ਬਣਦੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਬੈਂਕ ਡਰਾਫਟ ਰਜਿਸਟਰਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ
ਨਾਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ।

ਲੇਜ਼ਰ ਟਾਈਪ ਸੈਟਿੰਗ ਵੈਸਟਰਨ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਪਟਿਆਲਾ

ਡਾ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਰਜਿਸਟਰਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵੈਸਟਰਨ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਛਪੀ।

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਖੋਜ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਭਾਗ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਤਹਿ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਰੰਤਰ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਮੁਖ ਮਨੋਰਥ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਅਧਿਆਤਮਕ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਸੌਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਕੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲੜੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਦਾ ਇਹ ਅੰਕ 'ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਹਿਤ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਟਕਸਾਲੀ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਵਿਚ ਜੋ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਖੋਜਾਰਥੀ ਇਸ ਅੰਕ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣਗੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਪਟਿਆਲਾ

ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ
ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ

ਸੰਪਾਦਕੀ

ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸਦ ਜਾਗਦੇ ਚੇਤਨਾ ਕੇਂਦਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਆਈਆਂ ਅੰਦਰ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਫਖਰ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਫਖਰ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਾਜ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਪਰਿਪਾਟੀ ਨਾ ਚਲੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਹਿੱਤ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਟਕਸਾਲੀ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਜਨ-ਸਧਾਰਨ ਤੱਕ ਲਿਜਾ ਕੇ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਸਮਾਜ ਲਈ ਨੈਤਿਕ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਿਉਂਤਪਤੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੂਲ 'ਦ' ਧਾਤੂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਦੇਣਾ। 'ਦ' ਦੇ ਅੱਗੇ ਦੋ ਅਗੇਤਰ 'ਸੰ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰ' ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਅਗੇਤਰਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾ' ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਲਿਆ ਉਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ।

ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਹਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਜਿਸ ਵੀ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਸ ਦੇ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਾ ਉਸ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਕੈਥੋਲਿਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ, ਉਸ ਦਾ ਮੂਲ ਯਿਸੂ ਅਤੇ ਬਾਈਬਲ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ 'ਸੁੰਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ੀਆ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਟ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਹੋਵੇ, ਬੁੱਧ ਜਾਂ ਜੈਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧਰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਬਾਨੀ ਹੀ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਹਰੇਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਹਰ ਸਿੱਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਆਸਥਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਸਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਸਾਡੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ। ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਇਸ ਲਈ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ

ਸਮੂਹਿਕ ਜਨ ਅਵਚੇਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਾਡੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੋਚ ਅਤੇ ਸਰਬ ਧਰਮ ਸਮ ਭਾਵ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਨਵੀਨਤਮ ਧਰਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 1469 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ, ਜਿਸ ਨੇ 'ਸਭੈ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨ' ਦਾ ਇਲਾਹੀ ਨਾਦ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਲਗਣਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਧਰਮ ਦੀ ਧਾਰਾ ਦੇ ਉਲਟ ਵਹਿ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਮਨਫੀ ਸਨ। ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਦਾ ਆਤੰਕ ਚੌਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸਵੈਮਾਣ ਅਥਵਾ ਗੌਰਵਤਾ ਮੁੱਕਣ ਕਿਨਾਰੇ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਦੀਦਾਰੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੱਕ ਦਸ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੀਜਿਆ, ਸਿੰਜਿਆ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਪਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ: ਉਦਾਸੀ, ਨਿਰਮਲੇ, ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਆਦਿ ਹਨ।

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਵਾਪਰੀ ਜਾਂ ਇਕਵਾਰਗੀ ਘਟਨਾ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਿੱਖ-ਯਾਦ ਜਾਂ ਸਿੱਖ-ਸਿਮਰਤੀ ਅੰਦਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਦਸ਼ਮੇਸ਼-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ 52 ਕਵੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੱਚ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਗੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। 52 ਕਵੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗਤਾ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਵਾਉਣ ਲਈ, ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਣਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ 52 ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਭਰਮ ਅਤੇ ਬੰਧਨ, ਧਰਮ ਦਾ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸਿੱਖ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਚੌਕੰਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਰਮਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਿੱਖ-ਅਕਾਦਮਿਕਤਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯਤਨ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ-ਲਹਿਰ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਸਮਝਣਾ ਵਧੇਰੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਰਮਲ-ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸਮਕਾਲੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ, ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਆਮ ਸਿੱਖ ਤੱਕ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਿੱਖ-ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੂਲ ਸੋਮੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਡਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਲ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ, ਪੰਡਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਸਾਧੂ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਨਿਰਮਲੇ ਲੇਖਕ, ਨਿਰਮਲ ਲਹਿਰ ਵਲੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਜਦੋਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵੱਲ ਧੱਕ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਵਾਸਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੀ ਪੰਥਕ-ਸਾਖ ਹੀ ਸੀ। ਉਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਇਥੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਦਾਸੀਆਂ ਬਾਰੇ 'ਪ੍ਰੇਮ ਸੁਮਾਰਗ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ "ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਉਦਾਸੀ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਕਾ ਬੁਰਾ ਹੋਵੇਗਾ।" ਫਿਰ ਵੀ ਉਦਾਸੀ ਬੇਸ਼ੱਕ ਨਾਨਕ-ਪੰਥੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਪੰਥਕ-ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਤੁਰਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਪ੍ਰਬੰਧ

ਵਿਚ ਮਹੱਤ-ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਦਾਸੀ-ਸੰਤ, ਪੰਥ-ਰੰਗ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰੇ। ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨਿਰਮਲੇ ਕਦੇ ਵੀ ਪੰਥਕ-ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਨਾ ਹੀ ਆਪ ਤੁਰੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪੰਥ-ਵਿਰੋਧੀ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਬਣੇ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ (1947) ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਤਾਂ ਹਾਲਾਤ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਗੜ ਗਏ ਸਨ। ਸਿੱਖ-ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੇ ਨਿਰਮਲਾ-ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ, ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਮਲੇ-ਸੰਤ, ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਨਾਲੋਂ ਵਿੱਥ ਤੇ ਵਿਚਰਣ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮਰਥਕ ਸਿੱਖ-ਰਿਆਸਤਾਂ ਵੀ ਮੁਖ-ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਕਰਕੇ ਨਿਰਮਲ-ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਮਲ-ਸੰਪਰਦਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਅਖਾੜੇ ਅਤੇ ਧਰਮਧੁਜਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮੁਖ-ਧਾਰਾ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣਿਆਂ ਅਤੇ ਬੇਗਾਨਿਆਂ ਨੇ ਜੋ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਨਿੱਠਕੇ ਸੋਚਣਾ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੰਭਾਵਨਾ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ-ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਪਲੂਰਲ ਅਤੇ ਇਨਕਲਿਊਸਿਵ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਸਦਾ ਹੀ ਮੁਦਈ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋੜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਮਲਾ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਆਮ ਸਿੱਖ ਤੱਕ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਹਿਤ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਦੇ ਇਸ ਅੰਕ ਦੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਵਿਚ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ 'ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ' ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਦੋ ਰੋਜ਼ਾ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿੱਤੀ ਭਾਰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲਿਆ। ਅਜਿਹੇ ਸੰਤ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਜਿਥੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜੀ ਰੱਖਣਾ ਅਕਾਦਮੀਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਨੈਤਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਵਿਭਾਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਮ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਖੋਜ ਵਿਭਾਗ ਹੈ। ਅਕਾਦਮਿਕ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਜਰਖੇਜ਼ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ, ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੱਕ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਦਾ ਇਹ ਅੰਕ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਨ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਪਾਠਕ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੇਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਗੇ। ਉਸਾਰੂ ਹੁੰਗਾਰੇ ਅਤੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਤਾਂਘ ਰਹੇਗੀ।

ਤਤਕਰਾ

- ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ) (v)
- ਸੰਪਾਦਕੀ ਡਾ. ਸਰਬਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (vii)
1. ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਉਦਭਵ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ
    - ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ 1
  2. ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ
    - ਗਿਆਨੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਠਾਗੁਰੂ 22
  3. ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਆਰੰਭ ਤੇ ਵਿਕਾਸ
    - ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ. 71
  4. ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪਧਤੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲਾ ਸਕੂਲ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ
    - ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ (ਡਾ.) 88
  5. ਨਿਰਮਲਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ
    - ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ 97
  6. ਨਿਰਮਲਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ-ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ: ਇਕ ਪਰਿਪੇਖ
    - ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ 102
  7. ਨਿਰਮਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਟੀਕੇ
    - ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ 115
  8. ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤਯ ਨੂੰ ਦੇਣ
    - ਸੰਤ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਸਤਰੀ 123
  9. ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਤਥਾ ਨਿਰਮਲ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਰਵ ਪੱਖੀ ਯੋਗਦਾਨ
    - ਸੰਤ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਸਤਰੀ
    - ਸੰਤ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਸਤਰੀ
    - ਸੰਤ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਸਤਰੀ 143

10. ਨਿਰਮਲੇ ਪੰਥ ਦਾ ਸ੍ਰੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ
- ਗਿਆਨੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਠਾਗੁਰੂ 165
11. ਨਿਰਮਲੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼
- ਮਹੰਤ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸੈਕਟਰੀ 193
12. ਮਾਝੇ ਦੇ ਨਿਰਮਲੇ ਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ
- ਮਹੰਤ ਗਿਆਨੀ ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ 205
13. ਦੁਆਬਾ ਨਿਰਮਲ ਮੰਡਲ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ
- ਪ੍ਰੋ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਬੋਲੀਨਾ 233
14. ਮਹੰਤ ਗਣੇਸ਼ ਸਿੰਘ: ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ
- ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ 246
15. ਪੰਡਿਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦਿਗਵਿਜੈ 'ਤੇ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ
- ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ 256